

УДК 821.161.2(477.82)'06.09:7.04Корсак
DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.spec.06>

ДІТИ ЯФЕТА, ХАМА ЧИ НІМРОДА? СОЦІОСОФІЯ У ТВОРАХ В'ЯЧЕСЛАВА ЛІПІНСЬКОГО, ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА ТА ІВАНА КОРСАКА

Савчук Олег,

доктор гуманістичних наук,

Голова Ради Інституту аналізу державної та регіональної політики

ORCID ID: 0000-0002-5855-1628

В'ячеслав Липинський, Григорій Хомишин, Осип Назарук та інші українські консерватисти були послідовними критиками соціалізму, націоналізму та революцій як деструктивної політичної течії в українському соціумі I половини ХХ ст. Цю ж тезу осмислив та підкреслив і Іван Корсак у книзі «Діти Яфета». Ідеологічне протистояння українських консерватистів із соціалістами та націоналістами не призвело до жодного конструктиву у сфері державобудування. Націоналісти та соціалісти стали руйнівним елементом для нації, не лише не змогли об'єднати своїми ідеями суспільні прошарки. Вони, навпаки, призводили до чергового розколу в українському середовищі.

Консерватисти-католики, прихильники окциденталізму, лідером яких був єпископ Г. Хомишин, уважали, що українці в умовах Європи 1930-х років повинні були здобувати незалежність за декілька етапів. На першому обмежитися автономією у складі Польської держави. Стосовно Польщі позиція Г. Хомишина була лояльною, за що його часто критикували націоналісти. Таким чином, консервативні ідеї В. Липинського мали прихильників у середовищі інтелектуальної української інтелігенції, частини консервативного католицького духовенства на чолі з владикою Г. Хомишином.

Творча спадщина українських консерватистів повернулася у 1990-ті роки. В Україні знайшла послідовників, головним чином, у середовищі інтелігенції, духовенства. Регулярно проводяться наукові конференції, присвячені творчості вченого. Проте, на жаль, у державі відсутні впливові політичні партії консервативного характеру. Відродився і маєток Липинських у селі Затуриці. В особі Івана Корсака читачі отримали версію популярного історичного роману про життя В'ячеслава Липинського та українських консерватистів. Тому стверджено, що важливим є приклад переосмислення творчої спадщини мислителів-попередників сучасниками та застосування їхнього досвіду у сучасному державо- та націєтворенні.

Ключові слова: консерватизм, гетьман, Липинський, єпископ Хомишин, Корсак.

Oleg Savchuk. Children of Japheth, Ham or Nimrod Sociosophy in the works of Vyacheslav Lypynsky, Hryhoriy Khomyshyn and Ivan Korsak

Conservatives Viacheslav Lipinski, Gregory Khomyshyn, OsipNazaruk were consistent critics of socialism, nationalism and revolution as a destructive political trends in the Ukrainian society first half of the twentieth century. IwanKorsak writes about it in his book «Children of Japheth».

Ideological opposition of Ukrainian konservation with socialists and nationalists did not result in any konstruktiv in the field of state building. Nationalists and socialists became a destructive element for nation, not only not able to unite the ideas public layers. They vice versa resulted in a duty dissidence in the Ukrainian environment. Katolic, supporters of okcident, the leader of that was a bishop G. Khomyshyn considered that Ukrainians in the conditions of Europe of 1930th had to obtain independence for a few stages. On the first limited to the autonomy in composition the Polish state. In relation to Poland position of G. Khomyshyn was loyal, for what he was often criticized by nationalists. Thus, the conservative ideas of V. Lypynsky had supporters in the environment of intellectual Ukrainian intelligentsia, part of conservative catholic clergy at the head with a ruler G. Khomyshyn.

The creative heritage of Ukrainian conservatives returned in the 1990s. In Ukraine, it found followers, mainly among the intelligentsia and the clergy. Scientific conferences devoted to the creativity of the scientist are regularly held. However, unfortunately, there are no influential conservative political parties in the country. The estate of the Lipinskis in the village of Zaturtsi was also revived. In the person of Ivan Korsak, readers received a version of the popular historical novel about the life of VyacheslavLypinsky and Ukrainian conservatives. Therefore, it is argued that an example of reinterpretation of the creative heritage of predecessor thinkers by contemporaries and the application of their experience in modern state- and nation-building is important

Keywords: conservatism, hetman, Lypynsky, bishop Homyshyn, Korsak.

Вступ. I половина ХХ ст. характеризувалася розвитком суспільних течій. В українському середовищі, як і в усій Європі, основними ідеологіями були соціалізм, консерватизм та націоналізм. У Другій Речі Посполитій розгорнулася також ідейна боротьба між послідовниками консерватизму та націоналізму. Великий внесок у формування українського консерватизму зробив В'ячеслав Липинський. Практичне втілення ідеології українського консерватизму відбулося у II Речі Посполитій у середовищі Греко-католицької церкви, зокрема владикою Г. Хомишином.

Мета і завдання. Для розуміння розвитку державотворення в Україні важливо дослідити перебіг політичних та ідеологічних дискусій між консерватистами та націоналістами, прихильниками соціалізму у I половині ХХ ст. А також слід підкреслити актуальні підходи до формування консервативної думки ХХІ ст. та її популяризації. Серед таких творів є й книга Івана Корсака «Діти Яфета» видана в Україні у 2010 р.

Основний текст дослідження.

Консервативні погляди В. Липинського.

Одна з основних консервативних концептуальних праць В'ячеслава Липинського – «Хам і Яфет». Звертаючись до біблійної історії, В. Липинський аналізує етноментальність українців. У ній, звертаючись до постаті Хама, сина Ноя, історик звертає увагу на таке соціально-психологічне явище, як хамство, притаманне політичному проводу українців. Це, на його думку, означає егоїзм, відсутність любові до громади, пошани до традиції, натомість зарозумілість, погорда до батьків та авторитету. Саме це є головною основою «нашої безвласнодержавності й державобудування» [1, с. 153].

У цьому ж творі він дає концептуальне для консерваторів визначення нації та держави. «Держава – це Влада, Територія, Громадянство. Нація – це перш за все, єдність духовна, культурно-історична, родиться завжди від держави – єдності територіально-політичної, а не навпаки». [1, с. 155]. У цьому ж творі у 1928 р. В. Липинський дав критичну оцінку соціалізму та націоналізму як державобудування політичній концепції, що базується не на засадах державного мислення та традиції, а на «еротично-чуттєвих основах». «Патронами оперезуємося до зубів. Розбурхаємо стихію. Тарахнемо шапкою об землю на площі Св. Софії так, що в одну мить не стане ворогів... Вище понад все – нація. А нація – це я і такі, як я» [1, с. 156]. Він також піддає критиці націоналізм і польський і російський, говорячи, що ці національні стихії повинен обмежити лише маєстат легітимної влади визнаної усім суспільством. При цьому він підкреслював, що націоналізм хамський є прямо протилежний націоналізмові яфетовому – державобудуючому. Тут він порівнював із тим, що соціалісти принаймні створили «рабську, бездержавну радянську Україну». А націоналісти – жодної. Звертаючись до соціалістів, Липинський говорив, що прагнення українських соціалістів до держави безпідставні, бо вже їхнє місце зайняв більшовизм. А скинувши більшовизм, українці підуть і проти будь-якого соціалізму. А тому-то соціалісти перефарбовуються у націоналісти. І наголошував, що «не всі соціалісти були руйнниками, але всі руйнники були соціалістами, так відтепер на націоналізм перехрещуються всі, що здатні тільки до одного: руйнувати Україну» [20, с. XVII].

Основи консерватизму Яфета, за визначенням Липинського, – це дім, родина, Церква. Пошана, вірність та любов для своїх лідерів – авторитетів. Вірність цих авторитетів Лідеру Держави. Ідеал усіх – шляхетність, державобудова. «Милость Божа тільки може нас урятувати. Тому до Бога перш за все звертається наше серце, душа наша, щоб допоміг Він нам Великий Милосердний виробити в собі, до смерті зберегти і дальшим українським поколінням передати Яфетові прикмети». [1, с. 164].

В. Липинський у своїх творах дав чітку характеристику основ консерватизму – утвердження серед громадян сил авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури, здатних стати носіями влади та приборкувати і скеровувати різних бунтарів у потрібне русло. Над інтересами держави і нації вчений ставив засади етики і моралі, до яких закликали релігія і Церква [2, с. 31].

Консерватизм владика Г. Хомишина.

Після невдалих спроб створення власної держави українська еліта була змушена до еміграції у Західну Європу. Церква на окупованих більшовиками територіях була знищена, а тому єдиним виразником консерватизму в Галичині і Волині стали окремі служителі Бога і Церкви. Саме діяльність єпископа Станіславського УГКЦ Григорія Хомишина є яскравим прикладом Яфета у служінні Богу, власному народу та націотворчій ідеї консерватизму.

Позиція єпископа Г. Хомишина представлена у його особистих працях, посланнях до вірних, інтерв'ю. Лінію єпископа підтримувала також газета «Нова зоря», редактором якої був О. Назарук. Г. Хомишин і О. Назарук у своїй суспільно-політичній позиції підтримували ідею консерватизму, сформульовану В. Липинським.

Блаженніший владика Григорій перегукується у праці «Два царства» з В. Липинським, характеризує етноментальні риси українців. Він порівняв їх із внуком біблійного Хама – Німродом. «Коли вглянемо в історію українського народу, то в тій історії аж надто яскраво зазначається система нимродизму. Ще гірше за часів козаччини. Атаманщина сталась звичаєм. Козаки з насолодою ляли грязь і сипали сміття на голови своїх старшин. Загальний брак розуміння і пошани авторитету і влади. Нимродизм укорінився в нашій народі і остав дідичним. Коли однак хто насильством або підступом доходить до влади, той є Німродом» [3, с. 108].

Таким Нимродом владика називав С. Петлюру, котрий повалив владу гетьмана П. Скоропадського і став причиною руйни держави, після чого зайняли Україну і спричинили страшну катастрофу. Другим Нимродом Єпископ уважав Є. Коновальця, котрий організував і керував терористичною організацією, перебуваючи сам за кордоном у Німеччині. Послідовниками та спадкоємцями Хама і Нимрода Блаженніший назвав також вождів ОУН Мельника і Бандеру, що керували ОУН, не перебуваючи в Україні [3, с. 110].

Політична ситуація у Європі 1920-х років характеризувалася повстанням націоналістичних, фашистських, соціалістичних рухів. Водночас у Польщі приходять до влади ендеки, що озброєні націоналістичною ідеологією Р. Дмовського, у Німеччині поступово розвивається націонал-соціалізм. Саме ці ідеологічні чинники стали основою і для формування українського націоналізму. Мало того, програна війна, націоналістична теорія національної асиміляції, що лягла в основу урядів Польщі породили терористичну Українську військову організацію (згодом ОУН) Є. Коновальця, яка створювалася, не маючи власної державності.

Г. Хомишин говорив: «Ми не сміємо зректися ідеї власної держави, але не сміємо також її будувати тільки у фантазії, без відповідного приготування і відповідних сил... Сяк чи так ми таки опинилися б у чужій державі, бо не змогли би створити так сильної держави... Всякого роду тайні організації й саботажі може якраз на руку шовіністичним чинникам польської суспільности, щоб мати притоку до більших репресій...» [4, с. 26–31].

Будучи послідовником консерватизму, Г. Хомишин ставився до націоналізму як до молодіжного радикального руху, основа якого є «демагогія». Оунівці намагалися популяризувати розуміння релігії, християнства та його співвідношення з націоналізмом, у якому особлива, а деколи навіть головна вага надавалася нації та націоналізму. «Нація – найвища колективна воля, єдиний, найвищий синонім волі Абсолюта... Через націоналізм до Абсолюта! Отже, цих двох понять – націоналізму і релігії не відмежуємо, а, навпаки, ідентифікуємо...» [6, с. 45].

Г. Хомишин говорив, що «правдивій, святій і благородній любові свого народу протиставляється видумка останніх часів, що ставить народ як найвищого суверена, нехтує незламні засади віри, а ставить свої, людьми видумані кличі, які вважає догмами і нищить не тільки любов до Бога, але й до ближніх, бо впроваджує горячку шовінізму у відносинах до всіх, котрі не відчиняють сему націоналізму» [7, с. 1].

Г. Хомишин уважав, «що будувати державність потрібно не демагогією, маніфестаціями, засіданнями, кличами, а солідною працею, сильною моральністю, опертою на Божих і церковних законах» [8, с. 76]. На думку владика, у побудові суверенної держави ключову роль відіграють три чинники: «сила держави, фінансова і духовна». Оскільки українці в польській державі з об'єктивних причин не можуть мати «ні держави б, ні фінансової сили», то «духовну» вони повинні здобути самі.

Католицький консерватизм ставав протидією радикальному націоналізму. Перш за все він проявлявся у впровадженні церковних методів душ пастирства, зближених із латинськими, розвивалася українська католицька преса, творилися католицькі громадські та молодіжні організації. [9, с. 39].

Упродовж 1930-х років радикальні націоналісти, можливо, також під впливом греко-католицької критики, поступово еволюціонували в бік більшої ідеологічної відповідності засадам християнської релігії. Зокрема, Д. Донцов наприкінці 1930-х років розвинув нову ідеологічну концепцію націоналізму – «національного традиціоналізму» [10, с. 47].

У своїх працях та пастирських листах владика Григорій неодноразово піднімає питання любові до Бога та ближнього, пошани до Віри та Церкви, послуху, самоорганізації, вірності традиціям. Саме ці консервативні цінності стали фундаментом його суспільної діяльності, що була невід'ємною його душпастирській службі в Галичині. «Головна условина сили народу і правдиво здорової політики, бо коли нарід душевно сильний, коли держава буде у него чесноти, коли наріджіє засадами надприродної віри, коли шукає Божого царства, тоді нарід двигнеться й національно, тоді й його політика піде сильним руслом в хосен народу. Провидіння Боже ужіє нас і до навернення Сходу і тоді лише зможемо сповнити нашу велику місію на Сході» [3, с. 218].

Г. Хомишин не відкидав існування в майбутньому незалежної України та вважав, що «нарід, котрий зрікається ідеї і надії своєї суверенної держави, сам себе заперечує і не вартує на світі існувати». Проте розумів, що українці на початку 1930-х років були не готовими до цього. Єпископ діяльності націоналістів протиставляв реальну політику, що визначалася прагматичною лояльністю щодо Польської держави. Станіславівський владика писав: «Наша лояльність має до того стреміти, щоб польська держава була сильна і забезпечена, а заразом справедлива ... коли держава сильна, тоді кожний нарід почувається в ній добре, має всі дані до свого життєвого розвою і приспособиться до своєї власної держави, коли політичні обставини на се дозволять. Уявім собі, що одного дня зненавиджені українцями поляки від нас забираються і нас самих лишают... за кілька годин приходять з-за Збруча хмари большевиків, які замкнуть наші

церкви і обернуть на дома забави або розпусти, духовенство і інтелігенцію почасти вистріляють, почасти вишлють на Соловецькі острови, а сам нарід згноблять... А що торкається селянства, то большевики завели б державну панщину і відібрали б землю у селян, котрі мусіли б обробляти колись свою землю, як наймити для держави» [12, с. 28]. Його пророцтво, на жаль, збулось через вісім років...

Голос консерватистів греко-католицького середовища був надто слабкий і не міг вплинути на етичні засади методів ведення боротьби за власну державність. Проте цей аргумент був використаний радянськими окупантами як привід для ліквідації уніатської Церкви у 1946 р. [9, с. 39].

Українське середовище консерватистів у II Речі Посполитій.

Після падіння гетьманату П. Скоропадського значна частина діячів Української держави, колишніх військових була змушена емігрувати. Одні вирушили на Захід разом із німецькою армією, інші – з військами Антанти. Ще одна частина виїхала до Галичини на територію ЗУНР. Значна частина гетьманців осіла в Польщі. Наприклад, на терені Волині у 20–30-ті роки перебувало близько півтисячі офіцерів Української держави. Серед них такі відомі постаті, як міністр комунікацій П. Філіпчук, адмірал В. Савченко-Більський, генерали В. Оскілко та О. Алмазов та ін. [13, с. 1].

Початки Гетьманського руху в Польщі датуються 1920 р., коли у Варшаві виник Союз українських державників. Необхідність творення власного організованого життя змусила гетьманців із Великої України закласти у 1931 р. у Варшаві громаду Українського союзу хліборобів-державників (УСХД) як центру гетьманського руху в Польщі. До складу гетьманського руху увійшли граф А. Монтрезор, Л. Сідлецький, Е. Тимошевський та ін. Окрім громади УСХД, існувала і друга група гетьманців, яка підтримувала контакт із варшавською групою. Вона складалася з галичан – прихильників Гетьманської держави. Серед них були землевласники, греко-католицькі священники, а також поляки-українофіли т. зв. «Gente Rutheni, Natione Poloni». До складу цієї групи консерватистів входили ректор Львівської греко-католицької семінарії Й. Сліпий, доктор І. Лоський, С. Томашевський, редактор «Хліборобського шляху» І. Гладилевич та ін. [14, с. 168].

У 1933 р. Г. Хомишин установив контакти з колишнім гетьманом П. Скоропадським [15, с. 403]. Зауважимо, що Станіславівський єпископ як переконаний консерватист був прихильником конституційної монархії як форми державного правління, тому із симпатією ставився до особи П. Скоропадського і не відкидав варіант його майбутнього гетьманування в Україні. Між ними зав'язалося листування. На прохання гетьмана єпископ виділив 5 тис злотих на розвиток часопису монархічного спрямування, «Хліборобський шлях», що виходив у січні-вересні 1935 р. [16, с. 2]. У цілому Г. Хомишин на гетьманські цілі виділив близько 15 тис злотих [17, с. 243].

Великий вплив на формування монархічних настроїв єпископа Григорія мав консерватист, редактор «Нової зорі» О. Назарук. В. Липинський сподівався, що О. Назарук очолить гетьманський рух. Натомість його переконання носили більш католицько-клерикальний ухил, що не подобалося ідеологу консерватистів. А в 1930-ті роки знову наблизився до гетьманського руху.

Консервативні засади у книзі Івана Корсака.

«Діти Яфета» – популярне видання Івана Корсака про період української національно-визвольної боротьби та державотворення 1917–1921 рр. Основна постать, що пронизує сторінки роману, – В'ячеслав Липинський, його життя, боротьба та тривоги. Читача приковує до книги вже перший розділ книги, адже саме тут розкривається розуміння «українського яфета» і «українського хама». У розділі йдеться про трагічну смерть друга Липинського – Левка Зануди від рук банди українських хамів-грабіжників із сусідніх сіл – тих, хто вбивав та руйнував державу, намагався нажитися одним днем. На противагу їм автор протиставляє фігуру Левка Зануди – селянина-яфета, що працював на землі, дбав не лише про майно своє і Липинського, а й про збереження історії, книг, документів і архівів. Тут автор цитує лист В. Липинського до М. Грушевського [19, с. 8]. У ньому Липинський пише про необхідність визволення від проклятої віками спадщини, котра поділила українських «дуків» та українську «голоту» на два непримиримі взаємовинищуючі табори. При цьому він говорить і про навмисно денационалізовану верхівку нації, що ще більше розбухує злість руйнівників. Іван Корсак тут же вдається до соціальної філософії проникнення хамства крізь товщу століть, що і раніше, й у XX ст. призводило до вбивств, грабунків, підпалів будинків тощо. І завжди бандити свої криваві і жадібні кроки намагалися прикрити мішурою соціальної або національної, а то й і релігійної ідеології [19, с. 8].

Іван Корсак у своєму романі устами Липинського критикує також польських та російських націоналістів, москвофілів та чорносотенців за їхні намагання перетворити українців на зручне знаряддя «идеи единого державонарода», намагаючись використати у своїй ідеології частину української історії, інтерпретуючи її як оплот «русской истории», зокрема трагедію Берестечка, Коліївщину і т. д., таким чином, формуючи образ козака як «предателя веры и отечества», готового вбивати за це інших

українців [30, с. 20], а Карпати – «родная колыбель всего славянства». Польських політиків він не розумів за їх спроби ігнорувати ідею України як території, де повинна постати держава українців. Але передусім Іван Корсак указує на протистояння з новопосталими українськими інтелігентами соціалістами-націоналістами, що говорили про безкласовість українського суспільства, відкидаючи участь полонізованої та русифікованої шляхти у державному будівництві [19, с. 26]. Іван Федосійович з особливою пошаною передає час гетьманування Павла Скоропадського, дипломатичну роботу В'ячеслава Липинського, використовує описи хитросплетінь міжнародної політики, проблеми функціонування України на міжнародній арені. І тут же пише про те, що самі ж українські хами, незважаючи на величезну міжнародну роботу, знищують державу. «Хамові українському основи державного думання споконвіку чужі, не зрозумілі. Як бугай на червону плахту, так реве він, коли йому про них заговорити» [19, с. 52]. Із сумом І. Корсак описує хамське антидержавне повстання під проводом Директорії проти гетьмана П. Скоропадського, розстріл полковника П. Болбочана. Також згадує тих, що знищив Українську державу – В. Винниченка, С. Петлюру та Є. Коновальця.

У своєму романі письменник чимало уваги приділяє діяльності консерватистів-гетьманців у Німеччині та Польщі у міжвоєнний період, адже цей час був теж сповнений спробами дипломатичних переговорів між роз'єднаними частинами української імміграції та посадовими особами країн Антанти. Читаючи Липинського, важко не стати консерватистом, важко не погодитися з аналізом минувшини та української політики. Так, і у своїй книзі Іван Корсак зливається думками з В'ячеславом Липинським. Часом його цитує, а часом подає одну спільну думку. Особливо ту, що стосується взаємодії українських хама і яфета. «Надто багато посіялося буряну, мов на кілька років не ораному полі, і вітер розносив лихе те насіння, з якого вочевидь зростали нові «народні вожді», «диктатори» й «українські наполеони». І то теж був показник безмежного українського хаосу, який мусив втямити врешті, наскільки сильною та зорганізованою має стати державотворча потуга...» [19, с. 134].

Характеризуючи постать Липинського, Іван Корсак багатьма штрихами змальовує його як біблійного Яфета. Він описує його добрим сином, шанувальником традиції батьківського дому. Немало описів є про релігійність В'ячеслава, його молитви за сім'ю, друзів та ворогів, самовідданість, повагу до маєстату управління кращих людей за професією, патріотизм, повагу до людей і землі. Надзвичайно зворушливо описує автор похорони В'ячеслава Липинського у Затурцях та похорони гетьмана Павла Скоропадського під Берліном, влаштовані українським Яфетом [19, с. 159, 172.. Але гострим ножем ріже розповідь про торжество українських хамів у тих же Затурцях під час пограбування маєтку родини вченого у Затурцях односельчанами та збезчещення кладовища і руйнацію домовини «українського Яфета» у післявоєнний час. Іван Корсак цитує твір Липинського устами хама – дядька Ликандра: «Хамство – розуміється не як лайка, а як віками освячене поняття для означення певного типового соціально-психологічного явища» [19, с. 152].

Висновки. Ідеологічне протистояння українських консерватистів із соціалістами та націоналістами не призвело до жодного конструктиву у сфері державобудування. Націоналісти та соціалісти стали руйнівним елементом для нації, не тільки не змогли об'єднати своїми ідеями суспільні прошарки. Вони, навпаки, призводили до чергового розколу в українському середовищі.

Консерватисти-католики, прихильники окциденталізму, лідером яких був єпископ Г. Хомишин, уважали, що українці в умовах Європи 1930-х років повинні були здобувати незалежність за декілька етапів. На першому обмежитися автономією у складі Польської держави. Стосовно Польщі позиція Г. Хомишина була лояльною, за що його часто критикували націоналісти. Таким чином, консервативні ідеї В. Липинського мали прихильників у середовищі інтелектуальної української інтелігенції, частини консервативного католицького духовенства на чолі з владикою Г. Хомишиним.

Творча спадщина українських консерватистів повернулася у 1990-ті роки. В Україні знайшла послідовників, головним чином, у середовищі інтелігенції, духовенства. Регулярно проводяться наукові конференції, присвячені творчості вченого. Проте, на жаль, у державі відсутні впливові політичні партії консервативного характеру. Відродився і маєток Липинських у селі Затурці. В особі Івана Корсака читачі отримали версію популярного історичного роману про життя В'ячеслава Липинського та українських консерватистів.

В. Липинський писав: «А ти Хаме, пам'ятай, що в кожній хвилини Яфетом можеш стати. Тому за будучність ти перш за все несеш відповідальність. Щоб ти будував, а не руйнував, як досі Україну, одного тільки треба: хвилини покаяння» [1, с. 164].

Література:

1. Липинський В. Хам і Яфет. *В'ячеслав Липинський та його доба*. Київ ; Житомир, 2008.
2. Білий Л. Консерватизм В'ячеслава Липинського: світоглядні та історико-політичні аспекти. *Тринадцять читання*

пам'яті В. Липинського. *Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, релігії та виклики XXI століття*. Луцьк, 2011.

3. Блаженний Священномученик Григорій Хомишин Єпископ Станиславівський. *Два царства* / ред. о. Ігор Пелехатий, Володимир Осадчий. Люблін, 2016.
4. Хомишин Г. Пастирське послання про політичне положення українського народу в Польській державі. Львів, 1931.
5. Мораль християнзму й націоналізму. Хрест Меча. Ч. 2–3. 1937.
6. Націоналізм і релігія. Бюлетень Крайової езекутиви ОУН. Ч. 7–8. 1932. .
7. Українська проблема. Написав для духовної і світської інтелігенції українського народу Григорій Хомишин Станіславський єпископ. Станіславів, 1932.
8. Перевезій В. Українська греко-католицька церква в політичній структурі східногалицького суспільства в 20–30-х рр. XX століття. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. 1999. № 1. С. 76.
9. Осадчий В. Консервативний напрямок у Греко-католицькій церкві в Галичині. *П'ятнадцяті читання пам'яті В. Липинського* : X Міжнародна науково-практична конференція. Луцьк, 2012.
10. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. *Квартальник Вістника*. 1938. Ч. 1. С. 87.
11. Мірчук П. Нарис історії організації українських націоналістів. Українське видання. Мюнхен ; Лондон ; Нью-Йорк, 1968.
12. Пастирський лист Григорія Хомишина до Всечесного клира і вірних Станиславівської єпархії про політичне положення українського народу в польській державі. Львів, 1931. С. 28.
13. *Шлях*. 1937. 1 жовтня. № 6.
14. Савчук О. Гетьманський рух у Польщі. *Останній Гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського*. Київ, 1993.
15. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин – патріот, місіонер, мученик. Львів 1997.
16. Центральний державний історичний архів у Львові (ЦДАУЛ). Ф. 359, оп. 1. спр. 332 (Листи Хомишина Григорія до Назарука. Т.2, 1935–1939).
17. Сидорчук-Потульніцька Т. Гетьманський рух напередодні Другої світової війни та Осип Назарук. *Записки НТШ. Праці історично-філософської секції*. Львів, 1999. Т. 238.
18. ЦДАУЛ. Ф. 359, оп. 1. спр. 208 (Листи Назарука до Хомишина Григорія. Т. 1, 1929– 1936).
19. Корсак І. Діти Яфета. Київ, 2010.
20. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Київ – Філадельфія, 1995.